

## ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДЕМОКРАТІЇ У СВІТІ: ДОСВІД РОЗВИНЕНИХ КРАЇН ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

### LEGAL MECHANISMS FOR PROTECTING DEMOCRACY IN THE WORLD: THE EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES AND POSSIBILITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Балагура М.В.,

здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою даної статті є аналіз правового механізму захисту демократії в Україні з урахуванням порівняння з досвідом інших держав. Дослідження аналізу правових механізмів захисту демократії, зосереджене на вивченні досвіду розвинених країн та можливостей його імплементації в Україні, здійснюється за допомогою інтегрованого підходу, який об'єднує кілька методичних стратегій, зокрема: метод статистичного аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний та загальнонаукові методи аналізу та синтезу. Дослідження виявило, що ефективність демократичних інститутів не обмежується лише законодавчими змінами, а також визначається рівнем політичної культури, активністю громадянського суспільства та економічною стабільністю. Досвід європейських країн свідчить, що сильна правова система, незалежне судочинство та прозорість політичних процесів сприяють укріпленню демократії. Україна, перебуваючи на етапі реформування державних інституцій і гармонізації з європейськими стандартами, має зосередитися на вдосконаленні судової системи, впровадженні механізмів конституційного контролю, розширенні соціального захисту та забезпеченні цифрової безпеки. У роботі систематизовано основні елементи правового захисту демократії, включаючи механізми громадського контролю, незалежного судочинства та прозорості політичних процесів, а також враховано сучасні виклики, зокрема цифрову безпеку та загрози дезінформації. Дослідження ідентифікує ключові чинники ефективного функціонування демократичних механізмів та визначає можливості їх адаптації до українських реалій, враховуючи специфіку правової системи та політичного ландшафту країни. Впровадження отриманих у дослідженні рекомендацій має потенціал значно зміцнити демократичну систему України, сприяти її європейській інтеграції та забезпечити більш стабільне та прозоре функціонування державних інститутів. Наголошено, що цифрова безпека та інформаційна політика відіграють важливу роль у сучасному демократичному суспільстві. В умовах загроз дезінформації необхідно розробляти механізми захисту прав громадян у цифровому просторі, забезпечувати відкритість державного регулювання технологічного сектору, не порушуючи при цьому громадянські свободи.

**Ключові слова:** демократія, демократичні інститути, правові механізми, політична культура, правова система, конституційний контроль, судова реформа, соціальний захист, європейська інтеграція, конституційна скарга, Україна.

The purpose of this article is to analyze the legal mechanism for protecting democracy in Ukraine, taking into account the comparison with the experience of other states. The study of the analysis of legal mechanisms for protecting democracy, focused on studying the experience of developed countries and the possibilities of its implementation in Ukraine, is carried out using an integrated approach that combines several methodological strategies, in particular: the method of statistical analysis, regulatory and legal, sociological, prognostic and general scientific methods of analysis and synthesis. The study found that the effectiveness of democratic institutions is not limited only to legislative changes, but is also determined by the level of political culture, civil society activity and economic stability. The experience of European countries shows that a strong legal system, independent judiciary and transparency of political processes contribute to the strengthening of democracy. Ukraine, being at the stage of reforming state institutions and harmonizing with European standards, should focus on improving the judicial system, introducing constitutional control mechanisms, expanding social protection and ensuring digital security. The work systematizes the main elements of legal protection of democracy, including mechanisms of public control, independent judiciary and transparency of political processes, and also takes into account modern challenges, in particular digital security and threats of disinformation. The study identifies key factors for the effective functioning of democratic mechanisms and determines the possibilities of their adaptation to Ukrainian realities, taking into account the specifics of the legal system and political landscape of the country. The implementation of the recommendations received in the study has the potential to significantly strengthen the democratic system of Ukraine, promote its European integration and ensure a more stable and transparent functioning of state institutions. It was emphasized that digital security and information policy play an important role in a modern democratic society. In the face of threats of disinformation, it is necessary to develop mechanisms to protect citizens' rights in the digital space, ensure openness of state regulation of the technological sector, without violating civil liberties.

**Key words:** democracy, democratic institutions, legal mechanisms, political culture, legal system, constitutional control, judicial reform, social protection, European integration, constitutional complaint, Ukraine.

**Постановка проблеми.** Демократія в Україні стикається з низкою викликів, які, хоча й мають національні особливості, перегукуються із загальносвітовими тенденціями. Одним із найсерйозніших викликів є зростання політичного популізму, який може підірвати демократичні принципи через маніпуляції громадською думкою та ухвалення рішень, що суперечать довгостроковим інтересам держави.

У цьому контексті постає питання: яким чином право може захищати демократичні інститути в Україні? Дослідники правових механізмів наголошують на двох основних підходах: аналіз внутрішнього законодавства на предмет його відповідності демократичним стандартам та оцінка впливу міжнародного права, зокрема європейського законодавства, на правовий захист демократії в Україні. Важливу роль у цьому відіграє імплементація норм права ЄС, що є одним із ключових напрямів євроінтеграції України та сприяє посиленню демократичних інститутів і верховенства права.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Стан дослідження свідчить про активне обговорення цієї теми в правовій науці та серед практиків. Незважаючи на певні досягнення в цій галузі, питання впровадження правових механізмів захисту демократії в Україні, потребує глибокого дослідження і вдосконалення законодавчої та інституційної бази. Важливими є подальші порівняльні дослідження, аналіз міжнародного досвіду та врахування українських реалій для створення ефективного правового механізму, що зміцнюватиме демократію в Україні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** На жаль, сучасні демократії далеко не завжди демонструють свою ефективність у вирішенні соціальних проблем. Прийнято вважати, що сила демократії полягає у її здатності слугувати прикладом, але на практиці цей приклад часто викликає розчарування. Рівень нинішніх демократичних лідерів не завжди відповідає масштабам викликів, з якими стикається світ.

Слід враховувати, що демократія за своєю природою не передбачає вертикалі влади. Поділ гілок влади та система стримувань і противаг неминуче уповільнюють ухвалення рішень, проте саме це є запобіжником від узурпації та тиранії. Однак сьогоднішня неефективність демократії виходить далеко за межі традиційних особливостей їхньої організації. Навіть плюралізм, незалежні ЗМІ, громадянське суспільство та незалежна судова система не завжди гарантують ефективне вирішення нагальних проблем.

Варто відзначити погляди Кудряченка А. І. та Піляєва А. С. щодо процесу демократизації держави та суспільства, викладені в їхній аналітичній доповіді. Доповідь глибоко і всебічно розкриває процеси формування взаємовідносин «особа – суспільство – держава» у країнах Центрально-Східної Європи. Вона дозволяє зробити висновок, що стабільність та ефективність демократії залежить не лише від законодавчих змін, але й від рівня політичної культури, активності громадянського суспільства та економічної стабільності.

Аналіз взаємовідносин «особа – суспільство – держава» у країнах Центрально-Східної Європи демонструє складність і неоднозначність демократичних трансформацій у регіоні. Ці держави пройшли шлях від авторитарних режимів до демократії, що супроводжувалося як успішними реформами, так і певними викликами, такими як концентрація влади, політичний популізм, соціальна нерівність та зниження рівня довіри до державних інституцій [1, с. 10–44].

Важливу роль у процесі демократизації відіграла європейська інтеграція, відзначається у доповіді, яка сприяла зміцненню верховенства права, реформуванню судової системи та впровадженню стандартів прозорого врядування. Проте, на думку науковців, не всі країни регіону однаково ефективно використовували можливості, які відкрила співпраця з ЄС. Наприклад, Угорщина та Польща зіткнулися з ризиками згортання демократичних процесів, що свідчить про важливість постійного громадянського контролю та розвитку політичної культури.

У соціально-економічній сфері реформування сприяло зростанню рівня життя, однак воно також поглибило регіональні дисбаланси та проблеми трудової міграції. Країни, що впровадили ефективні соціальні політики, змогли зменшити нерівність і підвищити рівень соціального захисту, тоді як інші продовжують стикатися із труднощами в подоланні бідності. Громадянське суспільство та незалежні ЗМІ залишаються ключовими інструментами захисту демократичних норм, проте їхній вплив варіюється залежно від рівня політичної свідомості населення та доступу до незалежної інформації. Політична культура в регіоні ще потребує змін, зокрема у напрямку підвищення відповідальності громадян за власний вибір і активної участі у суспільному житті [1, с. 10–44].

Зовнішньополітичні фактори також впливають на розвиток взаємовідносин між державою, суспільством та особою. Членство в ЄС і НАТО стало стабілізаційним фактором, однак виклики, пов'язані з гібридними загрозами, зростанням авторитарних тенденцій у світі та економічними кризами, вимагають від країн регіону більшої адаптивності та стратегічного підходу до внутрішніх і зовнішніх викликів, – аналізується у доповіді.

На нашу думку, майбутнє розвитку Центрально-Східної Європи залежатиме від здатності цих країн забезпечити баланс між ефективним державним управлінням, активною роллю громадянського суспільства та захистом прав особи. Лише гармонійна взаємодія між державою, суспільством та індивідом здатна гарантувати сталий розвиток демократичних інститутів та економічне процвітання регіону.

В межах нашого дослідження цінною є робота Л. Д. Варунц «Конституційне правосуддя: досвід Канади», яка дає змогу детальніше зрозуміти особливості функціонування канадської судової системи та її вплив на забезпечення демократії й верховенства права. Авторка аналізує

механізми конституційного контролю, діяльність Верховного Суду Канади, а також значущість судового прецеденту в правовій системі цієї країни [2].

Досвід Канади в сфері конституційного правосуддя, вважаємо, може бути надзвичайно корисним для України, особливо в умовах реформування судової системи та зміцнення демократичних інститутів. Канада демонструє ефективну модель судової незалежності, де Верховний Суд виконує не лише функцію конституційного контролю, а й захищає фундаментальні права громадян.

Особливо цікавим є акцент авторки на роль судового прецеденту, який у Канаді є основою правової системи. В Україні, де традиційно застосовується континентальна система права, використання судових рішень як джерела права досі є дискусійним питанням. Проте врахування найкращих міжнародних практик може сприяти підвищенню якості судових рішень та зміцненню правової визначеності.

Ще одним важливим аспектом, який розглядає Л. Д. Варунц, є прозорість і доступність судової системи Канади. Громадяни мають можливість впливати на процеси правосуддя, а також отримувати чіткі обґрунтування рішень судів [2]. В Україні це залишається проблемою, оскільки низький рівень довіри до судової влади значною мірою зумовлений корупцією, непрозорістю судових процедур та затягуванням розгляду справ.

Що можна запозичити Україні?, – на наше бачення, в першу чергу це посилення незалежності судової системи – важливо гарантувати, щоб політичний вплив на суддівський корпус був мінімізований, як це реалізовано в Канаді.

По-друге, запровадження судового прецеденту – хоча Україна не є країною загального права, поступове врахування попередніх судових рішень могло б сприяти підвищенню єдності судової практики.

По-третє, – це зміцнення конституційного контролю – Конституційний Суд України має стати більш ефективним інструментом для забезпечення конституційного порядку та захисту прав громадян.

А також, звичайно, не менш важливим є підвищення рівня правової культури – громадяни повинні мати більше можливостей впливати на судові процеси та розуміти свої права, як це відбувається в Канаді.

Також, не можемо не відзначити дослідження М. М. Гульгата стосовно аналізу національних моделей конституційної скарги, що функціонують у різних країнах світу. Автор детально розглядає механізм цього інституту, зокрема процедури прийняття та розгляду скарг у державах, які першими запровадили класичні моделі конституційної скарги, таких як Німеччина, Австрія та Іспанія. Він наголошує, що ця модель дозволить громадянам безпосередньо звертатися до Конституційного Суду у разі порушення їхніх конституційних прав, що значно підвищить рівень судового контролю та захисту прав людини. Запропонована модель передбачає: -можливість оскарження нормативних актів та рішень органів державної влади, які порушують конституційні права громадян; -зміцнення правової визначеності, оскільки громадяни отримають ефективний механізм відновлення порушених прав; -посилення судового контролю за відповідністю законодавчих та виконавчих рішень Конституції України [3].

Особливу цінність становить порівняльний аналіз із державами, правові системи яких мають спільні риси з українською – зокрема Польщею, яка демонструє ефективне функціонування цього механізму. Водночас автор наголошує на важливості адаптації найкращих міжнародних практик до українських реалій з урахуванням правових, соціальних та інституційних особливостей.

Запровадження конституційної скарги в Україні може мати такі позитивні наслідки, відповідно до дослідження М. М. Гульгата: зміцнення верховенства права – громадяни зможуть ефективніше захищати свої конституційні права, що зменшить рівень правового нігілізму; – розвиток демо-

кратичних інститутів – механізм скарги забезпечить більшу підзвітність державних органів та сприятиме правовій відповідальності влади перед суспільством; – гармонізація з європейськими стандартами – запровадження цього механізму стане важливим кроком на шляху євроінтеграції України, оскільки конституційна скарга є поширеним інструментом у країнах ЄС; – збільшення довіри до судової системи – громадяни отримають реальний механізм захисту прав, що сприятиме підвищенню авторитету Конституційного Суду [3].

Водночас автор зазначає, що перед запровадженням конституційної скарги необхідно подолати низку викликів, зокрема: -перевантаженість Конституційного Суду, що може уповільнити розгляд справ; -ризик зловживання механізмом, коли скарги подаватимуться у надмірній кількості або у справах, що не мають конституційного значення; – необхідність підвищення правової обізнаності громадян, аби вони правильно розуміли межі та можливості конституційної скарги [3].

Загалом, вважаємо, що впровадження конституційної скарги є важливим кроком до демократизації України, що дозволить громадянам безпосередньо впливати на захист своїх прав та сприятиме підвищенню ефективності правової системи.

Стосовно вище проаналізованого, можемо відзначити, що досвід демократизації країн Центрально-Східної Європи є важливим для України в першу чергу у процесі її європейської інтеграції, зміцнення верховенства права та реформування державних інститутів.

Як зазначається у розглянутій нами аналітичній доповіді, реформування судової системи стало одним із ключових напрямів демократичного переходу країн регіону. В Україні також триває реорганізація судових інституцій, але проблема політичного впливу та корупційних ризиків досі залишається актуальною. Важливо забезпечити незалежність судової влади, підвищити прозорість судових процесів і посилити роль громадянського контролю за ухваленням рішень.

Країни Центрально-Східної Європи демонструють, що активне громадянське суспільство є запорукою стійкої демократії. В Україні після Революції Гідності рівень громадянської активності значно зріс, однак необхідно створювати додаткові механізми взаємодії між владою та суспільством, розширювати можливості для участі громадян у політичному процесі, а також забезпечити незалежність ЗМІ, які є ключовими інструментами демократичного врядування.

Реформи в країнах Центрально-Східної Європи сприяли економічному зростанню, проте водночас поглибили соціальні дисбаланси. В Україні також відбувається структурна трансформація економіки, але необхідно зосередитися на зменшенні регіональних відмінностей, підтримці соціально вразливих верств населення та забезпеченні справедливого розподілу ресурсів. Зокрема, слід враховувати досвід Польщі та Чехії щодо ефективних програм соціального захисту, які сприяють скороченню рівня бідності та стимулюють зайнятість.

Членство в ЄС і НАТО стало стабілізаційним фактором для країн Центрально-Східної Європи, сприяючи їхньому економічному та політичному розвитку. Україна також активно працює над вступом до ЄС і розширює співпрацю з НАТО. Водночас важливо забезпечити ефективну адаптацію законодавства до європейських стандартів, посилювати стратегії національної безпеки та протидіяти гібридним загрозам, які є ключовими викликами для всього регіону.

Виклики соціальної нерівності та екологічної політики також є важливим аспектом демократичного розвитку. Україна, як і багато інших демократичних країн, стикається з необхідністю реформування соціальних гарантій та захисту екологічних прав громадян. Правові механізми, такі як соціальні ініціативи, екологічне законодавство та міжнародні зобов'язання, повинні забезпечувати довгострокові рішення, а не лише реагування на кризи.

Щодо регулювання новітніх технологій, Україна має вдосконалювати правові норми, які б обмежували поширення дезінформації, захищали цифрові права громадян і водночас не допускали надмірного державного контролю. Для цього необхідне ухвалення законодавчих ініціатив, що відповідатимуть принципам відкритості, прозорості та захисту персональних даних.

На міжнародному рівні важливим є послідовний захист демократичних цінностей у зовнішній політиці. Україна прагне інтеграції в європейський правовий простір, що потребує від неї дотримання демократичних стандартів. У той же час, міжнародна практика показує, що демократичні країни не завжди послідовні у підтримці демократичних сил в інших державах, що підриває довіру до демократичних принципів. Для України критично важливо зберігати незалежність демократичних інститутів та уникати вибіркового застосування демократичних норм у міжнародних відносинах.

**Висновки.** Демократичні інститути є основою стабільного розвитку суспільства, проте їхня ефективність визначається не лише змінами в законодавстві, а й рівнем політичної культури, активністю громадянського суспільства та економічною стабільністю. Досвід демократичних перетворень у європейських країнах свідчить, що сильна правова система, незалежне судочинство, ефективний громадський контроль і прозорість політичних процесів сприяють укріпленню демократії.

Україна нині проходить етап реформування державних інституцій та гармонізації з європейськими стандартами. Одним із ключових завдань є вдосконалення судової системи, запровадження дієвого механізму конституційного контролю та розширення можливостей громадян щодо захисту своїх прав. Впровадження механізму конституційної скарги може стати важливим інструментом правового захисту демократії, дозволяючи громадянам напряму оскаржувати неконституційні рішення органів влади.

Крім того, демократичний розвиток неможливий без ефективної системи соціального захисту та справедливого розподілу ресурсів. Україна може перейняти досвід європейських країн у розробці стратегій, спрямованих на подолання бідності, зменшення соціальної нерівності та посилення захисту прав громадян.

Цифрова безпека та інформаційна політика відіграють важливу роль у сучасному демократичному суспільстві. В умовах загроз дезінформації необхідно розробляти механізми захисту прав громадян у цифровому просторі, забезпечувати відкритість державного регулювання технологічного сектору, не порушуючи при цьому громадянські свободи.

Комплексний підхід, що охоплює правові, соціальні та економічні реформи, стане запорукою стійкого демократичного розвитку та інтеграції України до європейського правового простору.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кудряченко А. І. Формування взаємовідносин «особа – суспільство – держава» в країнах Центрально-Східної Європи: досвід для України : аналіт. доп. / А. І. Кудряченко, Г. І. Калінічева, Т. О. Метельова, І. М. Миклашук, І. С. Піляев; НАН України, Ін-т всесвіт. історії. Київ : Ін-т всесвіт. історії НАН України, 2014. 55 с.
2. Варунц Л. Д. Конституційне правосуддя: досвід Канади. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини. Харків. 2016. С. 53-56. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/104.pdf>.
3. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Гультай Михайло Мирославович ; наук. конс. Петришин Олександр Віталійович ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. 41 с.
4. На шляху до Європейського Союзу. Досвід Польщі / ГО Фондація «Відкрите суспільство». Київ, 2006. 148 с.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.